

СРЂАН СИВЧЕВ, архивиста
Историјски архив Кикинда
Трг српских добровољаца 21, Кикинда, Србија
Е-адреса: srdjansivcev0230@gmail.com

„ШПАНСКА СМРТ” У ВЕЛИКОЈ КИКИНДИ (1918–1920) Последице прве пандемије 20. века

САЖЕТАК: Рад представља својеврсну анализу појаве шпанског грипа (шпанска смрт, шпанска грозница) у Великој Кикинди у току јесени 1918. године и последица које је вирус оставио на свеопшту друштвену климу града. Шпански грип појављивао се у три таласа, од којих је други талас, који је отпочео у јесен 1918. године, био најсмртоноснији. У раду су објашњени и разлози због којих је ужасна епидемија остала готово неприметна у светској, али и српској историографији (ратна цензура, ратне операције, крај Првог светског рата, политички земљотреси крајем рата који су довели до стварања нових и нестанка старих држава).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: шпански грип, вирус, епидемија, Аустроугарска, Велика Кикинда, Краљевство СХС

Стручан, медицински назив за вирус који је у историју ушао под именом шпански грип (шпанска грозница, „шпанска смрт”), је H_1N_1 (Influenza A virus) и, по начину појаве и преношења, карактеристикама, је врста птичјег грипа. Пандемија шпанске грознице сматра се једном од најсмртоноснијих у историји човечанства. Према истраживањима, готово трећина тадашње светске популације (око 500 милиона људи) имала је симптоме који су одговарали шпанском грипу, а умрло је између 50 и 100 милиона људи.¹

Шпанији је припала неславна улога да пандемија из 1918. године понесе име по њој, иако је доказано да вирус није настао на Пиринејском полуострву. Услед ратне цензуре, чланице Антанте и Централних сила ограничавале су објаве вести о епидемији, страхујући да би то могло неповољно да утиче на морал становништва и да доведе до ширења панике. Због чињенице

¹ Владимир Кривошејев, „Прилог проучавању пандемије шпанске грознице у селима ваљевског краја”, *Гласник Историјског архива Ваљева*, 54 (2020), 12.

да је Шпанија била неутрална у Првом светском рату, новинари су слободније могли да извештавају о току епидемије.

По свему судећи вирус се први пут појавио у области Хаскел у Канзасу, која је позната по узгоју живине и стоке, где се први пут манифестовао вирус одговоран за највећу пандемију 20. века. У америчкој бази Форт Рајли први случај је забележен 4. марта, а вирус се проширио у Европи након што су се први контингенти америчких трупа искрцали у француској луци Брест.²

Шпански грип је посебно погађао и односио животе људи у напону животне снаге, старих између 20 и 40 година, а узрок је изазивање „цитокинске олује”, што је карактеристика да имуни систем бурно реагује, уништавајући поред страних тела (вируса, бактерија) и здраве ћелије у организму.

У САД и појединим земљама Западне Европе уведена су одређена против-епидемијска правила: ношење маски, забрана кашљања у спољном окружењу, а због забране масовних окупљања затворене су школе, позоришта и биоскопи.

Епидемија вируса COVID-19, која је у току 2020. године уздрмала читав свет, инспирисала је српске историчаре да се посвете истраживању појаве и последица које је шпански грип оставио у српским крајевима у току 1918. и 1919. године.³ До прошле године готово и да није било радова који су се бавили овом темом, изузев чланака Милорада Радусина из 2006. и 2012. године.⁴

Што се тиче Велике Кикинде, једини извор из којег су се делимично могли реконструисати ток, трајање и последице епидемије, јесу матичне књиге умрлих за 1918, 1919. и 1920. годину. Не постоји сачувана архивска грађа која говори о присуству шпанског грипа на северу Баната. Приметно је одсуство плаката, прогласа и наредби градских органа који би упозоравали становништво на ширење вируса и на противепидемиолошке методе коришћене у борби са gripом. У турбулентном периоду распада аустроугарског управног система и стварања новог, Краљевства СХС, Градско начелство Велике Кикинде вероватно се није много обазирало на здравствене прилике у граду нити је имало политичку моћ да се позабави епидемијом у политичко-административном метежу.

Једини фрагмент сачуван у архивској грађи, а који је потврђивао присуство и опасност од ширења вируса, јесте допис, циркулар торонталског поджупана, датиран на 8. октобар 1918. године. Министарство унутрашњих послова угарског дела Монархије у допису је упозоравало градоначелнике на простору Торонталске жупаније на нагло ширење вируса шпанског грипа. Споменути су симптоми који указују на почетак заразе (грозница, висока температура, главобоља, умор, болови у зглобовима), а наводи се још да

² Милорад Радојчић, „Жртве шпанске грознице у мионичком атару”, *Гласник Историјској архива Ваљево*, 54 (2020), 8.

³ У току 2020. године радове о шпанском gripу писали су Владимир Кривошејев, „Шпанска смрт: прилог проучавању последица пандемије шпанске грознице у Србији”, *Култура ђолиса*, XVII, 43 (2020), 11–28; Исти, „Прилог проучавању пандемије шпанске грознице у селима ваљевског краја”, *Гласник Историјској архива Ваљево*, 54 (2020), 57–91; Милорад Радојчић, „Жртве шпанске грознице у мионичком атару”, *Гласник Историјској архива Ваљево*, 54 (2020), 102–127.

⁴ Милорад Радусин, „Шпанска грозница”, *Vox medica* (2006); Milorad Radusin, “The Spanish Flu – Part I: the first wave”, *Vojnosanitetski pregled*, LXIX, 9 (2012), 812–817; Исти, “The Spanish Flu – Part: the second and third wave”, *Vojnosanitetski pregled*, LXIX, 10 (2012), 812–817.

је болест прелазна и да се преноси кашљањем, кијањем. Здраве особе могу да се заразе и коришћењем предмета са којима су заражени долазили у контакт, а који после употребе нису дезинфиковани. Одређене мере предострожности и заштите су наведене у допису: саветује се онима који су долазили у контакт са оболелима да се темељно окупају након сусрета, често испирање уста се препоручује, а након што оболели оздрави препоручује се детаљна дезинфекција стана и свих предмета у домаћинству. Саветује се избегавање места на којима се окупља велик број људи (гостионице, кафане, биоскопи), а налажу се честа дезинфекција и чишћење јавних простора. Последња мера односи се на прекид школске наставе у трајању од најмање пет дана у слушају појаве заразе у школама.⁵

Не постоје јасни докази када и да ли су школе у Великој Кикинди престале са радом у току октобра-новембра 1918. године, као у неким деловима Монархије. Међутим, гимназија и Женска грађанска школа су тек 1. марта 1919. године отпочеле са радом, што има везе и са епидемијом, али и са успостављањем државног и просветног система Краљевства СХС.⁶ Нема података да су и основне школе престале са радом искључиво због појаве вируса у колективу, али се настава почела поново похађати тек 28. јануара 1919. године.⁷ Такође, мађарски и немачки листови који су до 1918. године излазили у Великој Кикинди, су крајем рата и у последњим недељама постојања Аустроугарске престали да се штампају услед све лошије економске ситуације. Из тог разлога у штампи нема помена о епидемији, а српски листови у Великој Кикинди су престали да излазе већ у јуну 1914. године, у склопу припрема за објаву рата Краљевини Србији, што је подразумевало и све оштрији притисак и репресију на српско становништво града. Градско начелство Велике Кикинде није упозоравало становништво путем плаката, објава или наредби у вези са епидемијом, нити је доносило уредбе о затварању места попут кафана, ресторана, биоскопа, тржница. Ни у једном акту не постоји мера којом би се прописивала социјална дистанца или ношење маски. Политичко-друштвени земљотрес изазван дезинтеграцијом Аустроугарске, ослобађање града уласком српске војске, присаједињење Краљевини Србији, праћење су зборовима и флукуацијом великог броја људи, што је свакако погоршавало епидемиолошку ситуацију у граду последњих месеци 1918. године.

Погоршање здравствене ситуације и присуство шпанског грипа јасно се могло видети на основу података добијених из анализе државне Матичне књиге умрлих за период 1917–1920. године.⁸

На основу обрађених података из МКУ 1917–1920. видимо да је у току 1917. године у Великој Кикинди умрло 752 особе, а наредне, 1918. године,

⁵ Историјски архив Кикинда (ИАК), Ф. 4. Град са уређеним сенатом Велика Кикинда 1778–1918, кут. 140, док. 69, 1918.

⁶ Срђан Сивчев, *Присаједињење 1918. године у свейлу Велике Кикинде – њерсејекџиве и изазови*. Клуб историчара Кикинда и Културни центар Кикинда, Кикинда 2018, 68.

⁷ „Бројеви говоре”, *Српски гласник*, 11, 20. март 1919, 2.

⁸ У Угарској су 1895. године почеле да се воде државне матичне књиге, док су до тада постојале само професионалне матице (православне, римокатоличке, лутеранске, јеврејске итд.). У духу мађаризације и великомађарског национализма, државне матице вођене су на мађарском језику, а имена становника немађарских народности су помађаривана у уписима.

чији крај је обележила епидемија, преминуло је чак 938 особа.⁹ Евидентно је било да је шпански грип итекако оставио последице на демографску структуру града. Међутим, у периоду од 20. октобра до 13. новембра 1918. године, када је шпански грип евидентиран у колонама које су говориле о узроку смрти, само 25 особа је умрло од симптома који су препознати као инфекција вирусом шпанског грипа. У колони је наведено да су особе умрле од инфлуенце (influenza), а на једном месту од „шпанске прехладе” (Spanyolnátha).

Списак умрлих особа:

1. Пењин Ева, 17 година, 20. октобра 1918.
 2. Грбић Милка, 28 година, 21. октобра 1918. („шпанска прехлада”)
 3. Живковић Милосава, 8 година, 21. октобра 1918.
 4. Ерлинг Андраш, 2 године, 22. октобра 1918.
 5. Ђукић Стана, 70 година, 22. октобра 1918.
 6. Талијанов Меланија, 34 године, 25. октобра 1918.
 7. Липован Милан, 26 година, 25. октобра 1918.
 8. Мартин Розалија, 28 година, 26. октобра 1918.
 9. Јаконић Хермина, 42 године, 27. октобра 1918.
 10. Блажић Марија, 10 година, 26. октобра 1918.
 11. Пењин Стефанија, 12 година, 28. октобра 1918.
 12. Божин Жарко, 22 године, 31. октобра 1918.
 13. Коцкар Смиља, 3 године, 5. новембра 1918.
 14. Калапиш Јожеф, 68 година, 5. новембра 1918.
 15. Кончар Францишка, 18 година, 5. новембра 1918.
 16. Паул Магдолна, 4 године, 5. новембра 1918.
 17. Радулашки Анђелка, 27 година, 5. новембра 1918.
 18. Богосављев Коста, 28 година, 9. новембра 1918.
 19. Балтас Јулијана, 71 година, 9. новембра 1918.
 20. Богосављев Меланија, 16 година, 10. новембра 1918.
 21. Рајков Аркадије, 63 године, 9. новембра 1918.
 22. Косић Дејан, 2 године, 10. новембра 1918.
 23. Адамовић Душан, 3 године, 12. новембра 1918.
 24. Косић Горица, 9 година, 12. новембра 1918.
 25. Рајков Алекса, 10 година, 13. новембра 1918.
- [МКУ: 1917–1920]

Умрли су припадали свим друштвеним слојевима, а на основу анализе списка примећује се да је грип косио претежно млађе становништво, независно од етничке припадности (Срби, Мађари, Немци). Међутим, постоји велика могућност да је број особа умрлих од шпанског грипа знатно већи, јер је у рубрикама понекад навођено да су оболели умрли од различитих плућних болести, а да је прави узрок смрти шпанска грозница. Такође, епидемија је била у пуном замаху до краја новембра и почетка децембра 1918. године, а последњи умрли у Великој Кикинди евидентиран је 13. новембра.

Анализом рубрика у којима се наводи да је узрок смрти нека од плућних болести (туберкулоза, упала плућа, плућне наслаге, ширење плућа), у периоду од 20. октобра (када је евидентиран први смртни случај изазван

⁹ Матична књига умрлих (1917–1920), Велика Кикинда, 101–189.

инфекцијом шпанског грипа), до краја децембра 1918. године, дошло се до следећих података: од туберкулозе (*tüdövesz, түдögümökör*) су умрле 73 особе, а од упале плућа (*tüdögyuladás*) преминула је укупно 81 особа. Сва је прилика да је одређени број умрлих заправо преминуо од шпанског грипа, нарочито због тога што је редован пратећи сегмент болести била управо упала плућа. Нарочито је та тврдња извесна, јер и код особа које су умрле од шпанског грипа у појединим колонама стоји да су заправо умрле од упале плућа, која је проузрокована инфекцијом шпанског грипа (*influenza karcán түдögyuladás*). У прилог овој хипотези говори и чињеница да је у истом периоду прошле, 1917. године, умрло 19 особа од туберкулозе, а само 6 од упале плућа.¹⁰

Историјски архив Кикинда недавно је од Матичарске канцеларије Кикинда преузео аустроугарски Регистар умрлих војника у Великој Кикинди у периоду од 1916. до краја 1918. године (*Sterb Register*), писан немачким језиком, што се испоставило као право благо за писање овог рада. На основу регистра закључујемо да је 19 војника, који су се у том тренутку налазили у граду, умрло од последице шпанског грипа, у периоду од 21. октобра до 6. децембра 1918. године. Списак није потпун јер имена појединих војника, као и јединице којима су припадали, нису уписана.¹¹

1. Имру Верњишенко, 21. октобра 1918, Руска пешадијска регимента бр. 256 (заробљеник).
2. Тохип Јокнос, 21. октобра 1918, Руска пешадијска регимента (заробљеник).
3. Георге Мирза, 21. октобра 1918, Аустроугарска хонвед пешадијска регимента бр. 12.
4. Јакоб Оплетал, 23. октобра 1918, Аустроугарска фелдјегер батаљон бр. 13.
5. Адолф Херман, 23. октобра 1918, Немачка пешадијска регимента бр. 91.
6. Аурел Некер, 23. октобра 1918, Немачка пешадијска компанија бр. 416.
7. Арон Једзиг, 25. октобра 1918, Немачка помоћна јединица бр. 21.
8. Миливој Јосимовић, 25. октобра 1918, Аустроугарска хусарска регимента бр. 4, из Новог Бечеја.
9. Лауфирн Мајнсен, 26. октобра 1918, немачка војска.
10. Гриф Шулце, 26. октобра 1918, немачка војска.
11. Шчербак, 27. октобра 1918, Руска пешадијска регимента бр. 179 (заробљеник).
12. Сримејов, 29. октобра 1918, Руска пешадијска регимента бр. 12 (заробљеник).
13. Чершислов, 29. октобра 1918, Руска пешадијска регимента бр. 47 (заробљеник).
14. Рувој Каленик, 30. октобра 1918, Руска пешадијска регимента бр. 33 (заробљеник).
15. Јозеф Рајц, 31. октобра 1918, Аустроугарска хонвед пешадијска регимента бр. 30, из Сомбора.
16. Јосиф Барта, 4. новембра 1918, Аустроугарска хонвед пешадијска регимента бр. 30, из Сајана.
17. Милер, 3. новембра 1918, немачка војска.
18. Јосиф Дидијер, 28. новембра 1918, Аустроугарска фелдјегер батаљон бр. 13.
19. Сима Лукић, 6. децембра 1918, БиХ пешадијска регимента бр. 1.

Анализом списка умрлих војника закључује се да су страдали војни обвезници припадали обема зараћеним странама: немачки и аустроугарски

¹⁰ Матична књига умрлих (1915–1917), Велика Кикинда, 189–211.

¹¹ *Sterb Register* (1916–1918), *Velika Kikinda*, 96–107.

војници као снаге Централних сила и руски заробљеници из табора Антанте. Руски војници, православне вере, покопани су на оба српска, православна гробља која су тада постојала у Великој Кикинди, док су припадници немачких и аустроугарских оружаних сила сахрањени на римокатоличком и лутеранском Железничком гробљу. На основу Регистра сазнајемо да је у граду постојала војна болница у којој су били смештени оболели и да су узрок смрти утврђивали посебно одабрани и обучени лекари.

Трећа категорија жртава шпанског грипа у Великој Кикинди, после цивилних и војних жртава, била су деца-избеглице из Босне и Херцеговине. Наиме, услед великих ратних напора и оскудице основних животних намирница због честих реквизирања, глад је захватила Босну и Херцеговину. Централни одбор за смештај босанске деце из Новог Сада упутио је апел градским начелствима у јужној Угарској ради смештаја деце из БиХ без родитељског старања. Велика Кикинда је током 1917. и почетком 1918. године примила 600 деце, а у граду је формиран одбор од 12 чланова за прикупљање намирница.¹² Глад, сиромаштво и разбијеност породица услед ратних околности условили су појаву великог броја деце избеглица из БиХ. Постојали су случајеви породица са великим бројем деце, у којима родитељи нису могли да финансијски издрже терет родитељства, па су једно или два детета дали на усвајање.¹³ Шпански грип се појавио и међу популацијом избегле босанскохерцеговачке деце, а нажалост забележена су и два смртна случаја: Јован Сикимић (16 година) је преминуо 4. новембра, а Ђорђе Круљ (7 година), 22. новембра 1918. године.¹⁴ У истом периоду је двоје деце умрло од запаљења плућа, али се не може поуздано тврдити да је смрт проузрокована инфекцијом вирусом шпанског грипа. Реч је Јови Круљу (9 година, преминуо 1. новембра 1918) и Милану Белићу (12 година, преминуо 5. новембра 1918).¹⁵

Иако је епидемија у повременим налетима избијала и током 1919. године, не постоје сачувани подаци да се шпански грип појављивао у Великој Кикинди, што не значи да га можда није било, али свакако не у тој мери као у периоду октобар–новембар 1918. године. У току 1919. године по свему судећи већи здравствени проблем представљало је ширење пегавог тифуса. Министарство народног здравља је у неколико наврата слало упутства за чување од тифуса, а израдило је и Правилник о процедури и начину лечења оболелих у току августа 1919. године.¹⁶ У обновљеној српској штампи у Великој Кикинди, у два наврата током 1919. и 1920. године, објављивана су упутства Министарства народног здравља у вези са спречавањем избијања

¹² Сава Шијачки, *Кикинда: њен развјик до 1950. године*, Кикинда 1985, 29.

¹³ О деци-избеглицама из Босне и Херцеговине, која су усвојена у Великој Кикинди у периоду од 1917. до 1920. године видети више у: Драгољуб Бадрљица, „Српска деца из Босне и Херцеговине у северном Банату с краја Првог светског рата”, *ATTENDITE – гласник Историјског архива у Кикинди*, XV (мај 2019), 15–26.

¹⁴ Драгољуб Бадрљица, „Српска деца из Босне и Херцеговине у северном Банату с краја Првог светског рата”. *ATTENDITE – гласник Историјског архива у Кикинди*. књ. XV (мај 2019), 22.

¹⁵ Исто.

¹⁶ ИАК, Ф. 60, Општина града Велика Кикинда 1919–1941, 1919, кут. 142, док. 717.

епидемије пегавог тифуса.¹⁷ Шпански грип се не помиње ни у редовним месечним извештајима које су жупаније подносиле Министарству народног здравља Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁸

Ипак, у јануару 1920. године Министарство народног здравља упутило је проглас и обавештење да се шпански грип поново појавио у неким деловима Краљевства, попут Далмације, у којем се апелује да лекари пријављују сваки случај грипа, на основу чега ће се закључити да ли су то изоловани случаји или је реч о локалној епидемији.¹⁹ Један податак из штампе наводи на размишљање и могућност да се шпански грип поново јавио у Великој Кикинди у марту 1920. године. Аутор новинског чланка наводи да је „истина да код нас бесни грипа, али других зараза нема. Министарство за народно здравље је наредило обавезно пријављивање грипе, али се оно код нас не врши. Самртници умрли од грипе сахрањују се као и сви други самртници, носе се у цркву, прати их мноштво света”.²⁰ Међутим, у матичној књизи умрлих за 1920. годину не постоје подаци да су особе у почетним месецима 1920. године умрле од шпанског грипа. Из тог разлога податак из штампе се мора узети са великом дозом резерве.

ЗАКЉУЧАК

Епидемија COVID-19, која је постала глобални феномен и проблем у току 2020. године, оживела је интересовање за прву епидемију 20. века – болест која је у историографији постала позната као „шпанска грозница”. Нарочито је то присутно у српској историографији, где готово и да није било озбиљнијих радова на тему шпанског грипа. Четворогодишње крвопролиће Великог рата условило је да вео заборав падне на епидемију шпанског грипа, која је захватила свет на самом крају првог глобалног сукоба. Болест која је према проценама однела између 50 и 100 милиона живота свакако заслужује да се подробније анализира, нарочито последице које је оставила на друштво у целини. Аспект који свакако треба и даље истраживати јесте колики је утицај имала епидемија на завршетак ратних операција у Првом светском рату, имајући у виду да су многе јединице избачене из строја, управо због великог процента оболелих и преминулих.

Други талас епидемије био је најсмртоноснији, што се показало и на примеру Велике Кикинде. Вирус је у првом таласу имао одлике благе кијавице, али је мутирана верзија грипа у периоду од октобра до децембра 1918. године однела око 200 живота (цивила, војника). Иако је према МКУ из 1918. године званично само 25 особа умрло од шпанске грознице, тај број је по свему судећи много већи, рачунајући особе које су умрле од упале плућа и

¹⁷ „Кратка упутства за чување од пегавог тифуса”, *Српски гласник*, 17. априла 1919, 1–2; „Обавезно пријављивање грипа”, *Српски гласник*, 11. фебруара 1920, 4.

¹⁸ Историјски архив Кикинда, Ф. 60 Општина града Велика Кикинда 1919–1941. (1919), кут. 142, док. 614.

¹⁹ „Отварање српске гимназије у Великој Кикинди”, *Српски гласник*, 28. јануара 1919, 2–3.

²⁰ „Обавезно пријављивање грипа”, *Српски гласник*, 11. фебруара 1920, 3.

туберкулозе у том периоду (154), што је знатно већи број када се упореди 1917. година (25). Сва је прилика да су особе инфициране вирусом шпанског грипа, али је некроза плућа довела до смртног исхода од запаљења или туберкулозе. Вирус међу становницима града није кружио 1919. године, судећи према одсуству било каквих информација, али се можда накратко појавио у марту 1920. године, према једном податку из листа *Српски власник*.

MATERIAL

SRĐAN SIVČEV, archivist
 Historical Archive of Kikinda
 Trg srpskih dobrovoljaca 21, Kikinda, Serbia
 E-mail: srdjansivcev0230@gmail.com

SPANISH FLU IN VELIKA KIKINDA (1918–1920)
 The Affects of the First Pandemic of 20th Century

SUMMARY: This article analyzes the breakout of Spanish flu (Spanish death, Spanish fever) in Velika Kikinda in the autumn of 1918 and the impact of the virus on the whole social climate of the city. There were three waves of the Spanish flu, of whom the second was the deadliest one. In the article, it was explained why the epidemic was barely noticed in the historiography, both worldwide and domestic (censorship, the end of First World War, political earthquakes that led to the making of the new countries and destruction of the old ones). Spanish flu killed approximately 200 people in Velika Kikinda from October to December 1918, both civilians and soldiers. Official number of 25 people that died because of the Spanish flu, according to Register of the deceased from 1918, is simply too small. In the same period (October–December 1918), 154 residents of Velika Kikinda died from pneumonia and tuberculosis, which is a far larger number compared to 1917 (only 25 residents). It is almost certain that the people were infected by the Spanish flu virus, but lungs necrosis led to death from pneumonia or tuberculosis.

KEYWORDS: Spanish flu, virus, epidemic, Austro-Hungary, Velika Kikinda, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes